

> Retouradres Postbus 30314 2500 GH Den Haag

Stichting Agri Facts
De heer J. Spithoven, voorzitter
Godfried van Seijstlaan 26
3703 BS ZEIST

**Planbureau voor de
Leefomgeving**

Bezoekadres
Bezuidenhoutseweg 30
2594 AV Den Haag

Postadres
Postbus 30314
2500 GH Den Haag
Nederland
www.pbl.nl

T 070 328 87 00

Contactpersoon
Jeannette Beck

T +31 (0)703288740
Jeannette.Beck@pbl.nl

Onze referentie
PBL20180120

Uw referentie
Uw brief van 3 december
2018

*Bij beantwoording van deze
brief graag onze referentie
vermelden.*

Datum 11 december 2018
Betreft Weergave feiten inzake vleesconsumptie in relatie tot
Klimaatakkoord

Geachte heer Spithoven,

Nogmaals dank voor uw brief d.d. 3 december 2018 waarin u het PBL wijst op een aantal formuleringen in PBL-publicaties die het planbureau naar uw mening zou moeten rectificeren. Op 6 december heeft u per mail van Jacqueline Timmerhuis al een korte eerste reactie ontvangen. Hierbij volgt de toegezegde meer uitgebreide PBL-reactie.

In uw brief verzoekt u namens de Stichting Agri Facts het PBL om het publiek correct voor te lichten over het aandeel van de veehouderij in het klimaatprobleem en de klimaatoplossing. Dit is geheel in lijn met wat het PBL beoogt. We hebben uw kritiek serieus bekeken; het houdt ons scherp om onze cijfers en conclusies telkens te blijven toetsen op juistheid en volledigheid.

In uw brief noemt u drie publicaties waarin het PBL volgens de Stichting onjuiste informatie zou geven. Het gaat achtereenvolgens om een publicatiebericht bij een wetenschappelijk artikel over de met landbouw samenhangende uitstoot van broeikasgassen uit 2014¹, de *Balans van de Leefomgeving* uit 2018² en het rapport *Analyse van het voorstel voor hoofdlijnen van het Klimaatakkoord*, eveneens uit 2018³. De gemene deler van de bezwaren van uw Stichting betreft de weergave van de uitstoot van broeikasgassen door de landbouw en het effect van minder

¹ Westhoek, H., et al. (2014). Food choices, health and environment: effects of cutting Europe's meat and dairy intake. *Global Environmental Change*, 26, 196-205.

² PBL (2018) *Balans van de Leefomgeving 2018*. Den Haag: PBL.

³ PBL (2018) *Analyse van het voorstel voor hoofdlijnen van het Klimaatakkoord*. Den Haag: PBL.

vlees eten op het verlagen van deze uitstoot. Hieronder ga ik achtereenvolgens in op enkele uitspraken in deze drie publicaties.

Algemeen

Daaraan voorafgaand wil ik allereerst reageren op uw algemene opmerking dat het PBL eenzijdig zou focussen op veehouderij als oplossing voor het klimaatprobleem. Zoals in de bevindingen van de *Balans van de Leefomgeving 2018*¹ is aangegeven zal het realiseren van de langetermijndoelen uit het Parijsakkoord ingrijpende veranderingen in onze consumptie- en productiepatronen met zich meebrengen. Dit betreft een veelvoud van aspecten van consumptie en productie. In hoofdstuk 10 van de *Balans* wordt voor een zestal sectoren nagegaan in hoeverre die transitie op gang komt. Dit zijn: Elektriciteitsvoorziening, Productie van brandstoffen, Industrie en materiaalgebruik, Gebouwde omgeving en glastuinbouw, Mobiliteit en transport en ten slotte Landbouw, landgebruik en voedselvoorziening. Ook in het *Compendium voor de Leefomgeving* (<https://www.clo.nl/>)⁴ en in de achtereenvolgende edities van de *Nationale Energieverkenning*⁵ treft u deze breedte aan. Verder zet het PBL de problemen in de Nederlandse landbouw in een breed perspectief. Het is overduidelijk dat het complexe systeem van de Nederlandse landbouw niet door de inzet van boeren alleen van richting kan veranderen. Het is de opgave de landbouw zodanig verder te ontwikkelen dat deze levensvatbaar is voor boeren, natuur en klimaat. Een en ander hebben we neergelegd in het essay *Naar een wenkend perspectief voor de Nederlandse landbouw*⁶. Om deze reden herkennen wij ons niet in uw observatie dat het PBL 'veehouderij' naar voren zou schuiven als eenzijdige oplossing voor het klimaatprobleem.

Publicatiebericht 2014

Uw kanttekening bij de bewoordingen van het publicatiebericht uit 2014 is terecht. De lezer kan op basis van de door u aangehaalde oorspronkelijke tekst een verkeerde conclusie trekken. Wij hebben het publicatiebericht daarom terstond op 4 december jl. aangepast: het meldt nu dat het om '25-40% van de *landbouwgerelateerde emissies*' gaat. Bovendien is ingevoegd dat de

⁴ *Compendium voor de Leefomgeving* (<https://www.clo.nl/>)

⁵ Waarvan de meest recente: Schoots, K., M. Hekkenberg en P. Hammingh (2017), *Nationale Energieverkenning 2017*. ECN-O--17-018. Petten: Energieonderzoek Centrum Nederland.

⁶ PBL (2018), *Naar een wenkend perspectief voor de Nederlandse landbouw. Voorwaarden voor verandering*. Den Haag: PBL.

Planbureau voor de
Leefomgeving

11 december 2018

Onze referentie
PBL20180120

*Bij beantwoording van deze
brief graag onze referentie
vermelden.*

landbouwemissies circa 9% uitmaken van de totale uitstoot van broeikasgassen in de EU. In een noot bij het publicatiebericht wordt de verandering ten opzichte van de oorspronkelijke tekst toegelicht. Het wetenschappelijk artikel waar het publicatiebericht over gaat, is niet aangepast; dit was correct. Ook de Engelstalige publicatietekst op de PBL-website meldde van meet af aan dat het 'a 25% - 40% reduction in greenhouse gas emissions from agriculture' betrof. Wij hebben u op 6 december j.l. per mail over deze aanpassingen geïnformeerd.

Cijfers aandeel veehouderij

Uw tweede punt betreft de weergave van cijfers inzake vlees eten tegen de achtergrond van het klimaatakkoord in de *Balans van de Leefomgeving 2018*¹. Allereerst is het van belang om onderscheid te maken tussen cijfers die betrekking hebben op de *productie* van vlees, eieren en zuivel in Nederland en cijfers die betrekking hebben op de *consumptie* van voedsel door Nederlanders. Productie en consumptie overlappen slechts gedeeltelijk. Een deel van de Nederlandse consumptie wordt immers geïmporteerd, en een fors deel van de Nederlandse productie van vlees, zuivel en eieren wordt geëxporteerd. Gezien de Europese markt, hoeft een vermindering van de vleesconsumptie in Nederland niet automatisch te betekenen dat de Nederlandse veehouderij krimpt. Bij de cijfers is het ook van belang om te benoemen of deze betrekking hebben op de directe emissies van landbouw en veehouderij, of dat ook de indirecte uitstoot die onder andere samenhangt met de teelt van veevoer en de productie van kunstmest is meegenomen.

Op pagina 122 van de *Balans 2018* schrijft het PBL: "Van de Nederlandse voetafdruk aan broeikasgasemissies als gevolg van consumptie, is 13 procent toe te rekenen aan voedsel (Muilwijk et al. 2018)⁷. Binnen deze voetafdruk is ongeveer 60 procent toe te rekenen aan de consumptie van dierlijke producten (Ocké et al. 2017⁸, Blonk in voorbereiding⁹)." Dit betreft dus de voetafdruk, waar ook ter wereld, die gerelateerd is aan de Nederlandse voedselconsumptie.

Over de emissie die samenhangt met de productie schrijft het PBL "De Nederlandse land- en tuinbouw stoot 34,5 megaton aan broeikasgassen uit (landgebruik van de land- en tuinbouw is hierin meegerekend) (Schoots et al. 2017)⁵" [Balans 2018²,

⁷ Muilwijk, H. et al. (2018), *Voedsel in Nederland: Verduurzaming bewerkstelligen in een veelvormig systeem*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

⁸ Ocké, M.C., I.B. Toxopeus, M. Geurts, M.J.B. Mengelers, E.H.M. Temme & N. Hoeymans (2017), *Wat ligt er op ons bord? Veilig, gezond en duurzaam eten in Nederland*. Bilthoven: RIVM.

⁹ Blonk Consultants (in voorbereiding) Cijfers voetafdruk Nederlandse consumptie.

pag. 127]. En “De productie en consumptie van dierlijke producten legt een groot beslag op landgebruik. De Nederlandse productie is verantwoordelijk voor de uitstoot van bijna 23 megaton CO₂-equivalenten [Balans 2018, pag. 124]”. Hierin zijn de emissies uit landgebruik door de veehouderij (weiland op veen) en bemestingsemissies van Nederlandse weilanden inbegrepen. Op basis van andere data in de *Balans* en het *Compendium voor de Leefomgeving* valt op te maken dat de totale broeikasgasemissie in Nederland circa 200 megaton CO₂-equivalenten per jaar bedraagt. Met andere woorden: andere sectoren emitteren gezamenlijk ruim meer dan de landbouw. Kortom, het PBL wekt nergens de indruk dat de landbouwproductie of de voedselconsumptie de hoofdverantwoordelijke is voor de uitstoot van broeikasgassen in Nederland, omdat dat ook niet het geval is. Wel is er sprake van aanzienlijke – en daardoor relevante – emissies uit de landbouw.

In uw brief aan het PBL stelt u: “Het aandeel van de veehouderij (in hoofdzaak methaan en lachgas) in het totale klimaatvraagstuk bedraagt zo’n 5 tot 6 % van het totaal.” Daarbij gaat u uit van Europese data uit 2004. In dat jaar was het aandeel van de landbouw in de emissies circa 9%, waarvan circa 80% gerelateerd aan de veehouderij. Volgens gegevens van het Europees milieuoagentschap¹⁰ is het aandeel van landbouw inmiddels gestegen als gevolg van een daling van emissies uit andere bronnen. Dit aandeel is in deze cijfers nog exclusief de uitstoot door landgebruik, kunstmestproductie, vervoer, landbouwwerktuigen en de productie van veevoer buiten Europa.

In 2015 bedroeg in Nederland de uitstoot van de veehouderij bijna 23 megaton CO₂-equivalenten en dat is ruim 11% van het nationale totaal. Dit is inclusief landgebruik in Nederland (weiland op veen) en bemestingsemissies van Nederlandse weilanden, maar exclusief de hierboven genoemde samenhangende uitstoot door kunstmestproductie, vervoer, landbouwwerktuigen en de productie van veevoer in het buitenland. Deze orde van grootte vormt volgens ons voldoende onderbouwing om de landbouw in studies en rapportages evenwichtig onder de loep te nemen als bron van broeikasgassen, met het potentieel om de uitstoot te verlagen naast de emissieverlaging door andere sectoren.

Vergelijkende grafieken

Als laatste uw punt over vergelijkende grafieken in de publicatie *Analyse van het voorstel voor hoofdlijnen van het Klimaatakkoord (2018)*³. In uw brief verwijst u naar figuur 2.1 uit dit rapport waarin de gerealiseerde broeikasgasemissies en de

¹⁰ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Agri-environmental_indicator_-_greenhouse_gas_emissions

**Planbureau voor de
Leefomgeving**

11 december 2018

Onze referentie
PBL20180120

*Bij beantwoording van deze
brief graag onze referentie
vermelden.*

naar figuur 2.1 uit dit rapport waarin de gerealiseerde broeikasgasemissies en de projecties tot 2030 zijn afgebeeld. Deze figuur staat op pagina 40 van het rapport (en dus niet op pagina 26). U schrijft: “Door de grafiek in 1995 te beginnen ontstaat een vertekend beeld”. Hierbij passen twee opmerkingen. De eerste is dat, omdat de indeling van de tafels bij het klimaatakkoord anders is dan die van de emissieregistratie, PBL zelf een herschatting moest maken van het verleden van de emissieverdeling tussen de klimaattafels. Hoe verder in het verleden, des te groter de kans dat onrecht gedaan wordt aan de werkelijkheid – met name inzake de verdeling tussen industrie en de elektriciteitssector en de positionering van mobiele werktuigen zijn er statistische verschuivingen geweest die alleen met veel inspanning gereconstrueerd kunnen worden, zonder dat de vraag van deze *Analyse* – welke opties bestaan er voor de klimaattafels anno 2018 – ermee was gediend. PBL was daarom van mening dat voor het doel van de *Analyse* het niet zinvol was deze reconstructie eerder dan 1995 te laten beginnen. Ten tweede zou een eerder begin naar onze indruk voor de landbouw (incl. glastuinbouw) niet veel hebben uitgemaakt: de totale broeikasgasemissies zijn hier 1990-1995 slechts met enkele tienden van megaton veranderd. In de ook door u geciteerde publicatie *Balans van de Leefomgeving 2018*² wordt op pagina 126 in figuur 5.5 de ontwikkeling van de broeikasgasemissies wel sinds 1990 weergegeven. Hierbij wordt de volgende toelichting in de tekst gegeven: “In de periode 1990 tot 2015 daalden de emissies uit de land- en tuinbouw met 17 procent. Sinds 2005 zien we echter juist een toename, die is toe te schrijven aan de groei van de glastuinbouw en aan de uitbreiding (tot aan 2017) van de melkveestapel (figuur 5.5, zie digitale balans¹¹).”

In de door u aangehaalde figuur wordt als bron de *Nationale Energieverkenning 2017 (NEV2017)*⁵ gegeven, een andere PBL-publicatie. In de NEV2017 staat op pagina 101 figuur 3.8 waarin vanaf 1990 tot 2035 de broeikasgasemissies van de afzonderlijke sectoren worden gegeven. De achterliggende cijfers kunt u vinden in tabel 8a van de tabellenbijlage bij de *Nationale Energieverkenning 2017*¹². In de meeste publicaties van het PBL wordt uitgegaan van 1990 of van 2005 als referentiedatum. Dit heeft een beleidslogica: 1990 is het referentiejaar voor de Kyoto-afspraken. Het jaar 2005 wordt als referentiejaar gebruikt omdat vanaf dat jaar de afspraken gelden voor de zogenoemde ETS-sectoren en de niet-ETS sectoren zoals de landbouw. In de *Digitale balans van 2018*¹⁰ staat als toelichting op de evaluatie van de convenantafspraken voor de landbouw: “Tussen 1990 en 2012 daalden de emissies van methaan en lachgas uit de landbouw met meer dan

¹¹ <https://themasites.pbl.nl/balansvandeleeftomgeving/jaargang-2018/themas/landbouw-en-voedsel/broeikasgasemissies-landbouw-%28excl-glastuinbouw%29-2020>

¹² <https://www.pbl.nl/publicaties/nationale-energieverkenning-2017>

11 december 2018

Onze referentie
PBL20180120

*Bij beantwoording van deze
brief graag onze referentie
vermelden.*

25%. Sindsdien zijn ze weer gestegen". Dit alles maakt duidelijk dat het PBL de periode vóór 1995 meeneemt in zijn analyses. De keuze om in het rapport *Analyse van het voorstel voor Hoofdlijnen van het Klimaatakkoord*³ de figuur te starten in 1995 heeft voor de conclusies geen gevolgen. Anders gezegd: het PBL neemt uw aanbeveling om in grafieken de grootste zorgvuldigheid te betrachten zeer ter harte, maar wij herkennen ons niet in het door u geschetste beeld dat het PBL grafieken zodanig afsnijdt dat de landbouw stelselmatig ongunstig wordt afgebeeld.

Tot slot

Ten slotte wil ik u danken voor uw scherpe blik en het toetsen van onze publicaties. De verbetering van het eerdergenoemde publicatiebericht uit 2014 is hiervan het gevolg en dat beschouw ik als winst. Het ontbreken van het woord 'landbouwgerelateerde' betreft hier evenwel een evidente vergissing die ook uit de context is op te maken en zeker geen kwade opzet betreft. Uw andere twee punten deel ik niet. Het PBL plaatst de emissies vanuit de landbouw- en voedselsector altijd in het bredere perspectief. Op veel plaatsen geeft het PBL aan welke maatregelen denkbaar zijn om in sectoren als energievoorziening, mobiliteit, bebouwde omgeving en industrie de klimaatdoelen te halen. Landbouw en voedsel - en daarbinnen de veehouderij - zijn daarop geen uitzondering, noch in de zin dat het PBL speciaal naar veehouderij kijkt, noch in de zin dat er in deze sectoren niet naar mogelijkheden voor emissiereductie wordt gekeken. Zowel overdrijven als wegstippen van de rol van de veehouderij/landbouw in de verandering van het klimaat heeft geen zin. Daarmee komen we niet in de goede dialoog terecht. Ik blijf graag open staan voor tips, onder meer van uw kant, over hoe we met kennis van zaken komen tot een meer duurzame landbouw in Nederland; voor mens, dier en natuur. Uiteraard zijn wij graag bereid om een en ander nader toe te lichten.

Met vriendelijke groet,

Prof. dr. ir. Hans Mommaas

Directeur

